

Dr. ERDŐ JÁNOS

AZ EGYHÁZ

1. A kereszténység öntudata és missziói ereje az egyház megteremtésében nyilvánult meg. Az „egyház“ szó a görög „ekklésia“¹-nak felel meg, jelentése: népgyűlés (ApCsel 19:30,32,33,39). A Septuaginta Izrael népének közösségét² nevezi „ekklésiának“ (4Móz 8,9; ApCsel 7,38). Az Újszövetségben az „ekklésia“ Jézus követőinek helyi gyülekezetét (ApCsel 16,5; 1Kor 16,19; Kol 4,15—16; Fil 4,15), illetve a keresztények összességét, azaz egyházát jelenti³ (ApCsel 9,13; 1Kor 12,28). Pál apostol az ekklésia-t gyakran Isten gyülekezetének nevezi (1Kor 10,32; 15,9; 11,22; Gal 1,13; Fil 3,6; 1Tim 3,15).

Az evangéliumokban az „ekklésia“ szó két helyen fordul elő. Az első Mt 16,18 — „Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat“ —, melynek történeti hitelességét a szövegkritika kétségbe vonja, és a római püspök hatalmi igényeit igazoló későbbi betoldásnak tartja.⁴ Jézus tanítása a tanítványokhoz az volt, amit az evangélium írója is megőrzött: „aki közöttetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok“ (Mt 20,27; vö. Mk 10,42—45). A második hely Mt 18,15—17: „Ha vétkezik atyádfia, menj el, intsd meg négyszemközt; ha hallgat rád, megnyerted atyádfiát. Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egy vagy két embert, hogy két vagy három tanú szava erősítsen meg minden vallomást. Ha nem hallgat rájuk, mondd meg a gyülekezetnek. Ha pedig a gyülekezetre sem hallgat, tekintsd olyanak, mint a pogányt vagy a vámszedőt.“ A szövegkritika ezt sem tartja Jézus eredeti mondásának. Az utasítás csak akkorra vonatkozhatik, amikor a gyülekezetben a fegyelmezés gyakorlata már kialakult. Ez pedig nem lehetett előbb az evangélium keletkezési idejénél. Ettől függetlenül az „ekklésia“ szó a helyi gyülekezetre és nem az egyházra vonatkozik.

A magyar nyelvhasználatban az „ekklésia“ szó az „egyház“ formájában honosodott meg. Az „egyház“ szó eredete és értelme homályos. Valószínűnek látszik az a nyelvészeti feltevés, hogy az „egyház“ szó első része az „egy“, ma már ismeretlen, feledésbe merült régi szavunkkal azonos. Ennek régi alakjai: „id, igy“; ez a tóalak maradt meg az „id-vezül“ kifejezésben. A templom neve eredetileg „idv(üdv)ház“ volt, s az idv-nek, id-nek „egy“-gyé változása folytán állott elő az „egyház“ szó. Az „ekklésia“ magyaros használata: „eklésia“ az egyházközséget jelöli. Nyelvünkben az „egyház“ szó háromféle értelemben használatos: templom, hívek gyülekezete és a keresztények szervezett közössége.

2. Az Újszövetségben nem találunk hiteles utalást arra nézve, hogy Jézus egyházat akart volna alapítani.⁵ Az ő célja az volt, hogy egy egyetemes lelki közösséget alapítson, melyet Istenországának nevezett. Tanításának nagyobb része Istenországa tagjainak társadalmi magatartására és embertársaihoz való viszonyára vonatkozott. Paul Tillich szerint Istenországát az egyház legjobb esetben csak képviselheti, de nem azonos vele.⁶

A keresztény egyház emberi intézmény, Jézus személyi hatásának és tanainak szervezeti leszűrődése volt, az alapítás közvetlen feladata a tanítványokra és az evangélium követőire várt.

Az első keresztény gyülekezet az Apostolok Cselekedetei szerint pünkösd napján, a szentlélek kitöltésével kezdődött Jeruzsálemben, amikor a tanítványok és az evangélium követői egy hit- és szeretetközösségbe tömörültek. Bármilyen felfogást alkotunk is az ApCsel 2. részében közölt természetfeletti történésekről, alapvető tény, hogy az evangélium közösségalkotó erőnek bizonyult, mely egyfelől a tanítványokat és követőket Istenhez kapcsolta, másfelől a lelkeket egy testvéri közösségben egyesítette: „A hívők összessége pedig szívében és lelkében egy volt“ (ApCsel 4.32). A lélek közössége megteremtette az élet közösségét, melynek szimbólumai voltak a gyülekezetben: a tanítás, a kenyér megtörése, az imádkozás és az anyagi javak megosztása⁷ (ApCsel 2, 42—44).

A jeruzsálemi gyülekezet tagjai kizárólag zsidók voltak, akik továbbra is szoros kapcsolatban állottak a zsidó vallással. Az apostolok kezdetben nem gondoltak arra, hogy elszakadjanak a törvény vallásától. Pál apostolnak azonban minden törekvése már arra irányult, hogy a lélek testvéri közösségében egyesítse a zsidókat és pogányokat, szabadokat és rabszolgákat, férfiakat és nőket (1Kor 12,13). A keresztény misszió döntő kérdése lett csakhamar, hogy milyen mértékben kell valakinek külsőleg is zsidóvá lennie ahhoz, hogy keresztény lehessen. A jeruzsálemi konferencián Pál apostol felfogása győzött a zsidó keresztényekkel szemben, mely szerint az evangélium nem ismer földi korlátozást, szabad az út, mely Istenhez vezet. Istenországának tagjai nemcsak zsidók, de pogányok is lehetnek. Krisztus a törvény végét jelenti, aki hiszen őbenne, az üdvözülni. A kereszténység ezzel elszakadt a zsidóságtól, vállalva az önálló történelmi utat.

A keresztény vallás gyorsan terjedt. A 2. század közepén már a római birodalom legtávolabbi tartományaiban is voltak keresztény gyülekezetek, a 4. században pedig a római birodalom államvallása lett. A gyors elterjedésnek az lett a következménye, hogy a keresztény hit mind jobban alkalmazkodott az áttértek vallási igényeihez és gondolkodásmódjához.

3. A keresztény gyülekezetek életét, bár nem volt tökéletes, a hit és szeretet jellemezte. Tevékenységük főként a hit kinyilvánításában, a szeretet megélésében és a remény fenntartásában nyilvánult meg. Kezdetben egyszerű, szervezet nélküli közösségek voltak, de kifejlődésük csíráit már magukban hordták. Az első gyülekezetekben nem voltak tisztségviselők, a hívők mind egyenlők voltak; nem volt más szervezeti kötelékük, csak amennyi szükséges volt, hogy a gyülekezetben rendet tartsanak. A szervezeti formák lassan, a valóságos szükség és körülmények hatására alakultak ki. A szervezet kialakulását siettette a zsidóságtól való elszakadás, az evangélium gyors terjedése és Jézus második eljövételének késése.

Pál apostolnál már elkezdődik a szervezkedés. Felismerte, hogy az evangélium nem nélkülözheti a szervezeti formát, a külső szervezettség hozzátartozik a gyülekezet lelki tartalmához. A szükségnek megfelelően többféle intézkedéseket tett, melyek végső fokon a szervezet kiépítését szolgálták.⁸ Felfogása szerint maga Isten rendelt a gyülekezet élére lélektől sugallt, lelki ajándékokkal rendelkező karizmatikus vezetőket az apostolok, próféták és tanítók személyében (1Kor 12,28). A gyülekezeti vezetők szükségét az apostol azzal indokolja, hogy „többé ne legyünk kiskorúak, olyanok, akik mindenféle tanítás szelében ide-oda hányódnak és sodródnak az emberek csalásától, tévútra csábító ravaszágától“ (Ef 4,14). Ezek a karizmatikus személyek (1Kor 12,8—11) idővel vezető szerepre tettek szert a keresztény közösségekben.

Az egyházi szervezet kialakulásának folyamata a 2. században felgyorsult. Létrejött a püspökökből, presbiterekből és diakónusokból álló hármasság egyházi rend. Később alakult ki a hierarchikus rendszer, amely a püspököket, mint az apostolok utódait, a presbiterek és diakónusok fölé emelte. A püspökök a tartományi fővárosok püspökének — metropolitájának — voltak alárendelve.⁹ A római püspök, mint Péter apostol állítólagos utóda, már korán magának követelte a főhatalmat az egész kereszténység felett. Az egyházon belül véglegesen elkülönült a papság és a világiak rendje.

Az egyház évszázadok folyamán egy hatalmas, öncélú szervezetté, egyedül üdvözítő intézménnyé fejlődött, mely törvényeket hozott és hajtott végre, tagjaitól pedig feltétlen engedelmisséget várt. A híveknek Istenhez való viszonyát, az egyházhoz való kapcsolatuk határozta meg. Az egyházon kívülállók az üdvözülésből ki voltak zárva. „Nem lehet Atyja többé az Isten annak,“ — mondja a 3. században élt Cyprianus,¹⁰ „akinek az egyház már nem anyja“. A reformáció érdeme, hogy az uralkodó egyházat megújította és a hívek élő, vallásos közösségévé formálta.

4. Az unitárius kereszténység egyetemes és felekezeti ill. láthatatlan és látható egyházat különböztet meg.

Az egyetemes egyház a Jézust követők lelki közössége, mely a keresztényeket lélekben és cselekedetben szerves egységgé fogja össze, bármilyen felekezeti különbségek válasszák is el őket egymástól. Ez a láthatatlan, szervezet nélküli lélek egyháza, mely a vallás lényegét az Istennel való lélekközösségben látja; célja: Istenországa építése a földön.

Az egyetemes egyházban a kereszténység egysége a lelki együttműködésben és Isten akarata iránti megegyezésben valósul meg minden dogma, hitvallás és külsőség ellenére. Ebbe a lelki közösségbe mindenki beléphet, aki hűséges Istenhez és szereti embertársait. Ezzel szemben senkit sem lehet kizárni belőle, ha csak önmagát ki nem zárja keresztényhez nem méltó életével.¹¹

Az egyetemes egyház a történelem folyamán kialakult felekezeti vagy látható egyházakban nyer kifejezést.

A felekezeti egyház a kereszténységet, mint intézményt tartja fontosnak, hitvallással, kultusszal és szervezettel munkálja a vallásos életet. Tagjaitól engedelmisséget és az egyházi tekintély elfogadását várja. Léte és értéke attól függ, hogy mennyire képes az egyetemes egyház célját munkálni, és az egyháztagok lelki szükségleteit kielégíteni, őket jobbat tenni. A felekezeti egyház mellett hívei élete tesz tanúbizonyságot. Az a legigazabb egyház, amely leghűségesebben képviseli Jézus tanait,

melynek hívei szívében, legmélyebb a hit, legerősebb a szeretet és a legerkölsőbb életet élük. Egy ember sem felsőbbrendű csupán azért, mert egy adott felekezethez tartozik. Channing E. Vilmos mondja, hogy egyetlen egyház sem sajátíthatja ki Istent magának. Az ő jóságát és szeretetét kizárólagosan egy felekezetnek tulajdonítani vétek Istenországa ellen és megtagadása az egyetemes egyháznak.

J. F. Clarke a láthatatlan egyházat a kovász, a láthatót pedig a mustármag egyházának nevezi. A láthatatlan egyház — a lélek egyháza — mindenütt létezik, ahol jóság és igazság van. A látható egyház a test egyháza, hitvallással, kultusszal és szervezettel. Mindkettőre szükség van, éppen úgy, mint testre és lélekre.¹²

5. Az unitárius kereszténység egyházzól szóló felfogását Channing E. Vilmos fejtette ki alapvetően a „The Church (Az egyház) c. tanulmányában.¹³ Az egyházat úgy határozza meg, mint Jézus őszinte és igaz követőinek egyesületét. Ferencz József az egyházat hasonlóképpen a Jézusban hívők egyesületének nevezi.¹⁴ Varga Béla hittanában részletesen tárgyalja az egyház fogalmát. Megállapítása szerint „az egyház Isten lélekének az emberekre való hatásából fakadó lelki közösség, egy olyan szervezet, amely az embereknek egy csoportját közös hitvalláson és kultuszon alapuló, önálló vallásos életformába foglalja össze, amelynek van tradíciója és ellenőrző szerve“¹⁵.

Az egyház, felfogásunk szerint, Jézus követőinek hit- és szeretetközössége, melyet az Isten iránti bizalom, erkölcsi elkötelezettség, személyes összetartozás és állandóság jellemez. A hívő emberek Jézus tanításának szellemében és az igazság szeretetében egyesülnek Isten tiszteletére és az ember szolgálatára. Az egyház olyan önálló valláserkölcsi életforma, melyben önmagára ébred az egyén, felismeri személyi értékét és méltóságát s önmaga megvalósítására törekszik.

6. Az egyháznak mint emberi intézménynek teológiai alapja: az egy Isten jósága, szeretete és egyetemes üdvakarata, aki „azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság megismerésére“ (1Tim 2,4; vö. Mk 12,29—33; 1Kor 8,6).

Az egyház mindenekelőtt az Istenben hívők közössége. Az egyházhoz való tartozás az egyén számára jelenti az egy Istenben való hitet és azt a törekvést, hogy az isteni akaratot jobban megismerje és annak megfelelően éljen. Ez a hit nem dogma vagy hitvallás, hanem tiszta vallásos érzés, a szív és az értelem ragaszkodása s a lelkiismeret felemelkedése Istenhez; ez az isteni szeretet és atyai jóság igazsága.

Az egyház szeretetközösség is, mert az Isten szeretet (1Jn 4,16). Jézus azt tanítja, hogy arról ismernek meg minket, hogy az ő tanítványai vagyunk, ha szeretjük egymást (Jn 13,35). A szeretet gyakorlása mindennapi életünkben hitvallás és példaadás.

Az egyház tevékenységének középpontjában az ember áll, akit Isten gyermekének, potenciálisan fiának teremtett. Ez az alapja Jézus egyedülálló felhívásának: „Ti tehát legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes“ (Mt 5,48).

Az ember legfontosabb valláserkölcsi kötelességét Jézus az Isten- és emberszeretetben határozta meg. Az emberszeretet parancsát nem függetlenül kapjuk, hanem az Isten iránti szeretet parancsával összekapcsolva. Az emberszeretetben valósul meg ugyanis az Isten szeretete (1Jn 4,20).

Az egyháztág Istenben él a hit által és embertársában a szeretet által. Ez a szeretet az emberiséghez való fordulást jelent és nem elfordulást, nyitottságot, nem elzárkozást, felelősséget és nem közömbösséget.

Az egyház az ember fejlődését, lelki nemesedését munkálja. Segítő és nem kényszerítő hatalom, nem üdvözíthet gépiesen senkit. Annyiban tesz jót velünk, hogy gondolkodásra, megtérésre, szabad és felelős erkölcsi életre buzdít, vagyis végeredményben az istenfiúság elérését szolgálja.

Az egyház Istenországát építő intézmény, mely egyet jelent a hívek tökéletesedésével és az Isten akarata szerinti életével. Istenországa és az egyház nem azonos fogalom. Istenországa csak annyiban van jelen az egyházban, amennyiben megvalósul az emberek életében (Lk 17,20).

Istenországában nemcsak Isten és az ember, hanem az ember és a felebarát egymáshoz való viszonyát is látjuk. Jelenléte, illetve eljövetele nem elmenekülést, hanem felkészülést jelent a világban való szolgálatra. Istenországa állandó aktivitásba lendíti az embert, felébreszti benne a közösségi felelősséget, és egyben elősegíti az egyház tevékenységét a világban. Az egyház missziója Istenországanak munkálása. Ennek érdekében folytonosan közelednie kell Istenországa felé. Ez a közeledés az egyház élete.

Az egyház szükségképpeni intézmény, lelki és szervezeti egységgel. Ebben az egységben testet ölt a cél, amely felé a hit és szeretet szelleme és közössége mutat. Egyházi feladat ennek az egységnek megtartása és állandó erősítése; ezt szolgálja az egyház belső tisztaságának megőrzése, küldetéséhez való hűsége és a fegyelem gyakorlása. Az egyház olyan arányban erős, aktív és befolyásos, amilyen mértékben tagjai képesek alávetni magukat a rendnek és fegyelemnek.

Az egyház egysége összefügg egyetemességével. Jézus felismerte a föld, a világ, az emberiség egyetemes összetartozását. Tanításában nagy súlyt helyezett az egyetemességre, mely evangéliumának meghatározó jegyvé vált. Az egyház sem gondolkodhatik és szolgálhat másként, csak egyetemes méretekben. Az egyház egyetemessége kizár minden faji, nemzetiségi, társadalmi megkülönböztetést vagy korlátot (Gal 3,28).

Az unitárius kereszténység elvi álláspontja, hogy a szellemnek összes kifejezéseiben szabadnak kell lennie. Egyházunk a hit- és lelkiismereti szabadság egyháza. Nincs törvényszéke, melynek joga lenne hitelvek miatt bárkit is kizárni tagjai közül. A hit kérdéseiben ugyanis senki sem állíthatja, hogy csak neki van igaza, és vele szemben mindenki más téved. A lelkészek tudásuk és lelkiismeretük szerint szabadon tanítják a vallás igazságait az evangélium szellemében. Csak azt nem hirdethetik, amit nem hisznek, és amit nem tartanak igaznak. Hasonlóképpen szabadok az egyház tagjai is, mindenki önmagának lelkésze és egyben ítélő bírója is. A hívek kötelessége megőrizni a jézusi evangéliumot, a lelkiismeret, értelem és szeretet jogait.

A hit- és lelkiismereti szabadság feltételezi a tekintélyt, hogy a szabadság ne fajuljon szabadossággá. Minden tekintély az egyénben gyökerezik, az egyház tekintélye is az egyéni tagok beleegyezésén alapul. Az unitárius kereszténység az értelem és lelkiismeret belső tekintélyét fogadja el, mely végső fokon Isten akarata előtti meghajlás.

Az egyház, mint emberi intézmény mindig megújulásra szorul. Az egészségesen fejlődő lelki közösség folytonos megújulása ez, melyben az egyháztagoknak egyfelől állandó önvizsgálatban és megtérésben kell

visztitaniok magukban az istenfiúság lelkiületét, másfelől mélyíteniök kell a közösség hivatástudatát. Az egyház megújulását elősegíti Isten lelke. A lélek kiáradása az első gyülekezetre Jeruzsálemben pünkösöd alkalmával, nem csupán egyetlen régmúlt történeti esemény, hanem egy állandóan tartó folyamat. Isten hatására, a lelkek új ösztönzései segítik az egyházat abban, hogy az igazság útján maradjon, az evangélium mértéke szerint növekedjék és küldetését törekedjék teljesíteni.

A vallásnak csak akkor van mondanivalója kifelé, ha az a hívek életében gyakorlatilag is megnyilvánul. Az elmélet és gyakorlat összhangja az egyházban döntőbb módon jelentkezik, mint más szervezetekben. Itt ugyanis nem csupán elméleti tanításról van szó, hanem arról, hogy Isten maga akarja, hogy az ember tökéletesedjék és üdvözljön.

Az egyház alapját a vallás képezi, létét is neki köszönheti. Idő és fontosság tekintetében a vallás áll előbb. Az egyház van a vallásért és nem a vallás az egyházért.

7. Az egyház természetéből következik három alapvető funkciója: Isten tisztelete, az evangélium tanítása és az ember szolgálata. Minden egyéb amit tesz, csupán következménye lehet ezeknek a funkcióknak.

Az egyház kultikus közösség, mely Istent, mint gondviselő Atyát lélekben és igazságban imádja (Jn 4,24). Ez lényegében nem más, mint a lélek meghajlása Isten, a legfőbb érték előtt, a vele való személyes kapcsolata, lélekközössége.¹⁶ A kultusz meghatározó jegyei: a tisztelet, bizalom, szeretet, hódolat.

A kultuszban a vallás élettevékenysége jelentkezik, mely egyfelől az egyén vallásétkölsi életének fejlődését, mélyülését szolgálja, másfelől a vallásos élmény és testvéri érintkezés segítségével erősíti és építi a gyülekezetet.¹⁷

Az egyház nemcsak őrizője, de tanítója is Jézus tanításának, nem tarthatja meg azt magának, hanem tovább kell adnia, meg kell osztania mindenkivel. Feladata, hogy az evangélium igazságait tanítsa, az énközpontú egyéneket személyiségekké, tanítványokká és testvérekké nevelje. Ebben a munkában maga az egyetemes egyház aktualizálódik. Az Újszövetség szerint a tanítványok és követők hivatása az evangélium hirdetése (Mt 28,19; Mk 16,15). Az apostolok eleget tettek ennek a küldetésnek. Utódaik feladata hasonlóképpen csak az lehet, hogy folytassák ezt a munkát.

Az egyház nem öncélú, önmagában élő intézmény. Létjogosultságát csak az evangéliumban gyökerező szolgálattal tudja igazolni a világ és a történelem előtt. Szolgálata az Isten- és emberszeretet egységéből ered, valójában a második jézusi parancs: „Szeresd felebarátodat, mint magadat“ (Mk 12,31) gyakorlatba való átültetése. Szolgálatának helye ez a világ ahol él, itt a hívők és nemhívők közösségében kell szolgálnia.

A szolgálat mindig a régi, de korszerű feladatok vállalásában valósul meg. Az egyháznak is küzdenie kell a békéért, a társadalmi igazságosságért, az emberi jogokért, az elnyomás, a faji, társadalmi, vallási megkülönböztetések megszüntetéséért, vagyis támogatni kell a világban kibontakozó nemes, pozitív törekvéseket az ember felemelése és boldog jövője érdekében.

Az egyház emberszolgálatában természetes munkatársakra talál mindazokban, akik szintén az ember és a világ boldogítását tekintik legfőbb

céljuknak, és minden erejükkel egy jobb és békés élet megteremtésén fáradoznak, függetlenül vallási meggyőződésüktől vagy világnézetüktől.

Az egyház megalakulása óta változó formában fennállott. Jelen volt és jelen van a világban és végzi funkcióit. Jövője azonban csak akkor lesz, ha az evangélium igazságainak megfelel, ha jelenléte állandó ösztönzést jelent a jóra; ha tagjai töretlenül végzik emberszolgálatukat. Minden emberrel, hívővel és nemhívővel, az egész világgal szolidaritást vállal, és a jövő formálásán velük együtt működik.

Mi az unitárius egyház tagjainak valljuk magunkat, mert azok a valláserkölcsei igazságok győztek meg, melyeket vallásunk évszázadok óta hirdet. Az unitárius kereszténység mindenkor az emberre és a világra összpontosított, a hit- és lelkiismereti szabadságot tiszteletben tartotta, részt vállalt minden olyan akcióban, mely enyhítette a testi és szellemi nyomort, s az embereket boldogabbá tette.¹⁸ Egyházunk továbbra is csak szolgálatban maradhat fenn. Minél hűségesebben szolgál, annál biztosabb a léte. Így lesz a világban az embertársakért végzett szolgálat az unitárius egyház identitásának kifejezési formája.

JEGYZETEK

¹ Az „ekklésia“, az „ekkalein“ — meghívni, összehívni szóból származik; eredetileg a görög városállam polgárainak népgyűlését necezték ezzel a szóval.

² Weiss, J.: *Earliest Christianity*. Vol. II. New York, 1959. 616—617.

³ Az „ekklésia“ szó, mint Jézus követői közösségének neve először az ApCsel 5,11-ben fordul elő.

⁴ A szövegkritika megállapítja, hogy a „Péter“ nevet a tanítvány korábban kapta (Mk 3,16). A Mt 18,18-ban a tanítványok mind felhatalmazást nyertek arra, hogy „kössenek és oldjanak“. Péter későbbi magatartása ellentétben áll a neki tulajdonított elsőséggel, így pl. háromszor is megtagadja Jézust, a pogány misszióval szembehelyezkedik. Pál apostol sem ismeri Péter állítólagos elsőségét és önmagát egyenlőnek tartja a többi apostolokkal. Az első utalás a Mt. 16,18-ban foglalt jézusi kijelentésre a „*De aleatoribus*“ c. értekezésben (kb. 200 előtti) fordul elő, szerzője Harnack A. szerint Victor római püspök (188—199-ig). Lásd: Carpenter, J. E.: *The First Three Synoptic Gospels*. London, 1890. 376.

⁵ Schweitzer A. felfogása szerint Jézus azért nem alapított egyházat, mert szemléletét a világ közeli vége uralta, az átmeneti időre pedig új szervezet alkotását nem tartotta érdemesnek.

⁶ *Propositions*. Part V. 14.

⁷ Mellone, S. H.: *Leaders of Early Christian Thought*. London, 1954. 186—212.

⁸ Ilyenek voltak: az úrvacsora szabályozása (1Kor 11, 23kk), az istentisztelet rendjének megállapítása (1Kor 14.r.), a gyülekezeti tagok fegyelmezése (1Kor 5, 1—6), adakozás (2Kor 1. és 9 r.).

⁹ Az egyházi szervezet fejlődésével párhuzamosan jutottak hatalomhoz a pátriárkák, akik egy-egy nagyobb terület felett gyakorolták a főhatalmat. A 4—5. században 5 város metropolitája rendelkezett pátriárkai ranggal: a római, konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai és jeruzsálemi. Az iszlám hódítása következtében ezek közül csak kettő maradt fenn: a nyugati területek fölött a római, a keleti területek fölött a konstantinápolyi pátriárka gyakorolta a legfőbb egyházi hatalmat.

Kettőjük hatalmi versengése és a két rész önálló fejlődése 1054-ben az egyházi szakadáshoz vezetett.

¹⁰ *De unitate ecclesiae*, 6.

¹¹ Peabody, G. F.: *Á lélek egyháza*. 1935, 26.

¹² *Orthodoxy: Its Truths and Errors*. Boston, 1875. Lásd: *KerMagv* XII. évf. (1877), 340.

¹³ *The Works of William Ellery Channing*. D. D. Boston 1886. 428—445.

¹⁴ *Hittan*. Kolozsvár, 1902. 95.

¹⁵ *Hit és vallás*. Cluj—Kolozsvár, 1948, 92, 94.

¹⁶ Wieman, H. N.: *The Wrestle of Religion with Truth*. New York, 1927. 136—137.

¹⁷ Wieman, H. N.: *Religious Experience and Scientific Method*. London, 1971. 246.

¹⁸ Lásd: Wilbur, E. M.: *A History of Unitarianism* II vol. Cambridge, 1952; *The Works of William Ellery Channing D. D.*, Boston, 1886; *Channing Ellery Vilmos válogatott művei* VI. kötet. Kolozsvár, 1870—1881; Parker, T.: *Views of Religion*. Boston, 1906; McLachlan, H.: *The Unitarian Movement in the Religious Life of England. Its Contribution to Thought and Learning*. London, 1934; Holt, R. V.: *The Unitarian Contribution to Social Progress in England*. London, 1952.

Dr. PAUL PHILIPPI

SYLVANUS ÉS TRANSZILVANIA*

Adatok a vallási türelem történetéhez a 16. században

A két címszó mögött az európai vallási türelem történetének egy kicsi, de drámai fejezete húzódik meg, amely a 16. század 70-es éveiben Heidelberget és Erdélyt összekapcsolta. Sylvanus tulajdonképpen nem volt heidelbergi. Ő, amint ez később kiderül, ladenburgi lelkész volt, és mint ilyen, Heidelbergben szuperintendensként működött¹, de az itteni egyetemmel is élénk kapcsolatban állt, és azon heidelbergi teológusok közt rangban a legidősebb volt, akik az erdélyi unitarizmusmal kapcsolatot kerestek, egyben azonban a legragikusabb egyéniség is. A Heidelbergben élő antitrinitáriusok egyik képviselője volt.²

Ismerjük meg Sylvanus életének fő szereplőit. Kezdjük először a főszemélyek bemutatásával. Erdélyben mindenekelőtt a szászországi Pirnából származó Johann Sommert³ ismerték, továbbá a Chios szigetén született Jacobus Palaeologust, aki magát a bizánci császártól származtatta,⁴ és Giorgio Blandratát, az olaszországi Saluzzoból származó orvost.⁵

* Megjelent a *Sylvanus and Transsylvanien* címen; rövidített szöveg, magyarra fordította dr. Nagy Jenő